

Пісцова Марія Петрівна
завідувач науково-дослідного
експозиційного відділу етнографії
Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського

Старченко Віра Іванівна
завідувач сектору науково-дослідного
відділу фондів
Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського
(м. Полтава)

ОРНАМЕНТАЛЬНІ МОТИВИ ВИБІЙЧАНИХ ТКАНИН У ЗБІРЦІ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

Анотація. У даній статті на основі фондової збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, наявної літератури авторами проведено комплексний аналіз предметів колекції вибійки. Простежується історія формування зібрання, подається опис художніх особливостей експонатів – композиційних схем, орнаментальних мотивів та колористики збережених зразків. На окрему увагу заслуговують вибійчані рушники. Характеристика друкованих тканин доповнена відомостями про сучасних майстрів Полтавщини та України що відроджують цей вид мистецтва.

Ключові слова: вибійка, Полтавщина, музейна колекція, орнамент, дошка, фарба, полотно, вибійчаний рушник.

Декорування тканини шляхом друку на полотні різноманітних візерунків і орнаментів за допомогою спеціальних різьблених дощок, форм, дерев'яних і металевих кліше, верстатів називають вибійкою. До 40-х років ХХ ст. про українське вибійництво у друкованих виданнях існували лише побічні згадки як про вид промислу. Зокрема, на поч. ХХ ст. вибіркові дані подають відомі етнографи С. І. Лисенко, В.

І. Василенко, М. Ф. Сумцов. Уперше залучив вибійку до ряду мистецьких пам'яток учений С. А. Таранушенко, помістивши п'ять зразків цих тканин у праці про мистецтво Слобожанщини. Пізніше різні аспекти даної теми висвітлювали науковці – М. О. Новицька, С. А. Сидорович, П. Н. Мусієнко, Б. С. Бутник-Сіверський, Г. Г. Стельмащук. У кінці ХХ ст. мистецтвознавець Р. М. Дутка у дисертації «Українські вибіячані тканини» прослідкувала шляхи розвитку української вибійки, висвітлила питання історії, технології, сфер застосування та художньої специфіки цього виду мистецтва. Вивчення продовжують сучасні дослідники: С. Г. Нечипоренко, Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич, Т. В. Кара-Васильєва, З. А. Чегусова, В. В. Зайченко, Т. О. Романова, І. С. Теслюк.

У даній статті описуються зразки вибійки з музейної колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського (понад 300 одиниць зберігання), розкриваються їхні художні особливості (композиційні схеми, орнаментальні мотиви, колористика). До нас дійшли вибіячані тканини та дошки, в основному, у вигляді фрагментів (значна кількість загинула під час Другої світової війни від пожежі), які є основним джерелом вивчення цього виду народного мистецтва. Формувалася вона протягом ХХ століття. У 1905 році музейник, археолог, учений Іван Зарецький привіз зразки вибіюк з села Милорадівка Полтавського повіту (Тк 2693, 2696, 2699, 3031) із зафіксованими написами народних назв малюнків на звороті, у 1909 – з Миргорода (Тк 2697) [1, с. 141–173]. У 1906 році з приватного музею Катерини Скаржинської були передані вибіячані предмети одягу – попередниця (Тк 3019), інтер'єру – рушник (Тк 1674) [2, с. 93], зразки вибіюк (Тк 2704, 2721) [3, с. 145, 147]. Вагомим поповненням колекції стали матеріали, зібрані під час експедицій відомими дослідниками народного мистецтва на Полтавщині. Зокрема, Кость Мощенко поповнив музейну збірку зразками вибійки, датованими 1907, 1910, 1915 роками, досліджуючи села Полтавського повіту (Тк 2708, 2694), Великі Сорочинці Миргородського повіту (Тк 2463), Липове Кременчуцького повіту (Тк 2462, 2698), та інші мікрорегіони Полтавщини (Тк 2690, 2711, 2713, 2714, 2736, 2758, 2784, 3004) [4, с. 143–167]. У збірці є предмети зберігання, зібрані Данилом та Вадимом Щербаківськими у 1906 році у Переяславському повіті – села Іванькове (Тк 2745, 3065), Циблі (Тк 2700), Пологі Вергуни (Тк 2754), також Хорольському повіті – село Хвоцівка (Тк 2779) [5, с. 143–181]. Пізніше збірка поповнилася предметами, переданими з академії архітектури УРСР (29.01.1946) та тканинами, виготовленими в кустарно-промисловій майстерні Полтавсько-губернського земства, закупленими у Н. В. Черченко у 1959–1960 роках.

Збережені зразки вибійки мають велику історичну та художню цінність. Вони свідчать про естетичний смак, невичерпну фантазію, хист майстрів багатьох поколінь, відзначаються різноманітністю геометричних і рослинних орнаментів, чітким ритмом композицій.

В узорах українських вибієнок відображені мотиви, що фігурують у різних видах народного мистецтва. Деякі малюнки нагадують різьблення на дереві, орнаментацию килимових, вишитих, керамічних виробів. Характер оздоблювальних друкованих мотивів зумовлювався функціональним розмаїттям тканин для одягу та предметів побутового призначення. Певну роль відігравала й мода на той чи інший візерунок. Орнамент вибієчаних тканин можна умовно поділити на такі основні види: геометричний, рослинно-геометризований, рослинний та орнітоморфний. Різноманітність узорів досягається за рахунок їхньої побудови, ритмічних повторів окремих елементів, відповідно, виділяються композиційні схеми: смугасті, килимові, центричні, геральдичні [6, с. 67], за спрямуванням – повздовжносмугасті та поперечносмугасті.

Геометричний орнамент вибієнок, який дійшов з давнини до сьогодення, утворюється з простих елементів – трикутників, квадратів, ромбів, хрестів, зірок, розет, кіл. Ритмічне повторення й чергування смуг однакової або різної ширини контрастує з кольором тла. Залежно від їхніх пропорцій створюється враження темних смуг на світлому фоні, чи навпаки (Тк 2702, 2704), одна з народних назв такої варіації – «жилка» (Тк 2699, 3079). Смугасті композиції з ромбами отримали назву «в три зерна» (Тк 2710), з дрібними ромбами – «горошкова» (Тк 3068). У збірці представлені вибійки із «зубцями», «сорочими лапками», (Тк 2728, 3057), «клинцями» (Тк 2719, 3052). Вони розміщуються в одному ряду загостреною частиною вгору, в другому – вниз, що врівноважує композицію. Чергування «клинців» з хвилястими лініями утворюють орнамент «клинці з кривулькою» (Тк 3970).

Трапляються вибієчані узори з квадратів, розміщених у вигляді «решітки», які мали назву «два рази на пістрю, горпинка» (Тк, 2696), «два рази на пістрю наперекос, овес» (Тк 2722), «сухарці» (Тк 2721), «в два рази жилка» (Тк 3080), «два рази крупної жилки» (Тк 3077), «пістрева» (Тк 3049), інші варіанти (Тк 2695, 3059), або скісної «решітки», що нагадував орнамент плахтової тканини (Тк 2715, 2727). Вибійки з геометричним орнаментом широко використовувалися у народному побуті протягом багатьох століть. Тканини з дрібним геометричним малюнком застосовували для одягу. У нашій збірці зберігаються чоловічі полотняні штани з поперечносмугастим узором чорного кольору (І 5475), кольорові шерстяні попередниці з розетами в ромбах (ТК 2458; 2459; 2462; 3019).

Виокремлюються вибійки з рослинно-геометризованим орнаментом. Такою є «зіркова» тканина, яка має килимову композицію (Тк 2690, 2711, 2745, 3081, 3087, 3970).

У збірці представлені вибійки тканини з поширеним рослинним оздобленням, природні форми якого переробляли на декоративні. Розповсюдженими елементами узору були квіти. Їх зображення нескінченно варіювалися. На Полтавщині побутували мотиви «коліщата із зубцями», «квіти-кружальця» (Тк 3095, 3564). Різні форми пелюсток нагадували певну квітку: ромашку, гвоздику, тюльпан, рожу, жоржину та ін. На орнаментацию ручної вибійки впливали візерунки промислових тканин, на яких позначилися художні стилі різних часів: бароко, класицизм, ампір, модерн. Такі малюнки переосмислювались і трактувались відповідно до народних уявлень і смаків. Деякі квіти подавались у поперечному розрізі (вигляд згори) (Тк 2708, 3954), інші у повздовжньому (вигляд збоку) (Тк 2395, 3953). Трапляються мотиви, що нагадують грона винограду чи плід граната (Тк 2708, 3055). Також були поширені зображення листя клена, дуба, берези, папороті (Тк 2732) [7, с. 68].

На рослинні орнаменти вибіюк в Україні впливали тканини, що були привезені з інших країн: Італії, Франції, Німеччини. У збірці представлений зразок з монохромним вигадливим малюнком загнутого листя з ягодами і «лусковим орнаментом» – приклад трактування майстром подібного узору коштовної матерії відповідно до народного розуміння і смаку (Тк 3040). Зразки вибіюк з впливами стилю бароко вимальовуються у хвилеподібній лінії гірлянд із квітів і листя. З часом асиметрія змінюється чіткою побудовою орнаменту. Трапляються смугасті композиції з рослинних мотивів, підкреслені лініями геометричного орнаменту. Основою композиції стають прямі повздовжні лінії, на яких розміщуються окремі квіти або букети (Тк 3085, 3096), поступають мотиви меандру, акантового листя, пальмет, вінків. Такі вибійки застосовували для оббивки стін та меблів.

Інший варіант – вільне розташування рослинного орнаменту – узори з пишних квітів на вигнутих стеблинах заповнюють поверхню тканини. Виконані вони двома кольорами: синім і білим (Тк 2708, 2725, 3055, 3964), червоним і білим (Тк 650).

Вирізняються декоративністю вибійки зі стилізованими квітами, декоровані крапками, заштриховкою, що підсилюється сполученням контрастних кольорів: білого і чорного (Тк 2784, 3950, 3956), білого і коричневого (Тк 3971). Прийом декорування великих мотивів орнаменту дрібнішими елементами (показ об'єму квітки у площині) є улюбленим у народних майстрів у вишивці полтавських рушників. Зобра-

ження круглих розет, з'єднаних виткою стеблиною з елементами, що нагадують листя, щільно заповнює поверхню полотна, вирізняється плавністю ліній контуру рослинних форм у контрастній синьо-білій гамі (Тк 3074). З такої декоративної тканини могли виготовляти завіси, покривала, наволоки.

Окремою групою виступає вибійка з дрібним кольоровим рослинним орнаментом. Їхня колористика побудована на сполученні блакитного, жовтого, рожевого, зеленого та білого на коричневому тлі. Подібні візерунки співзвучні з узорами фабричних ситців XIX ст. Мотивами рослинного орнаменту найчастіше були польові квіти та садові плоди. На Полтавщині такі вибійки найбільш поширені. Їм притаманна килимова композиція – елементи розміщуються у шаховому порядку (Тк 2736, 2765, 2776, 2779, 3004, 3030, 3032, 3570, 7641); вкривають усю поверхню (Тк 2686, 2735, 2752). Іноді тло щільно заповнене крапками (Тк 2760). З таких тканин шили предмети одягу – спідниці, юпки, керсетки.

У музейній збірці є зразки вибіюк із зображенням птахів. Найчастіше вони нагадують горлицю, яка в народі зветься «орлиця» [8, с. 70]. Зрідка зображали паву з чубчиком чи короною (райську птаху) і розпушеним пишним хвостом (Тк 3060), півня (Тк 3966), півня і зайця (Тк 3058). На одній із тканин «орлиця» зображена у профіль, з розпластаними крилами. Поверхня птаха декорована крапками, трикутниками, які створювали враження оперення, додавали зображенню легкості (Тк 3097 (декор виконаний нитками), 2402, 4146 – представлені в експозиції).

Інший варіант – горлиця зображена у профіль, з поворотом голови, опущеними крилами, сидячи на гілці (Тк 3951, 3960, 3963).

Зберігаються зразки вибіюки, де птахи, які сидять на квітучих гілках, розміщені рядами з протилежним спрямуванням, лінії закручених рослин повторюють їхні контури (Тк 3967, 3973). Також орнітоморфні мотиви можуть бути основними, а рослинний орнамент доповнює композицію. Деякі з цих узорів використовувалися для оздоблення рушників, зокрема, «орляних», на яких рядами виступали горлиці, або пави – пари райських птахів з тридільними коронами утворювали повздовжносмугасту композицію (Тк 3060, 3967).

Вибійчані рушники на Полтавщині використовували переважно для оздоблення інтер'єрів, дослідники вважають ці предмети унікальним художнім явищем [9, с. 47]. Їхнє поле вкрите орнаментом, як і у вишитих кілкових – суцільно заповнене у XVIII – XIX ст., та лише по краях на поч. XX ст. [10, с. 48].

Характерне поєднання рослинних і геометричних мотивів із зображенням птахів. У нашій збірці зберігається вибійчаний рушник XX ст.

з Миргородського повіту, що має однакову композицію, врівноважену відносно його вертикальної осі. Центральний мотив – розлоге квіткове дерево, що виростає з вазона-кубка, вище – гіпертрофоване зображення двоголового орла з широко розгорнутими крилами, розпушеним хвостом і короною. Облямівка – бігунець з семипелюстковими квітами (Тк 1674). Збірка цих виробів зберігається в Полтавському художньому музеї.

Оригінальною є вибійка з центричною композицією прямокутної форми. Орнамент, вибитий чорною фарбою на нефарбованому полотні, сприймається силуетом, нагадує народні «витинанки». Це – розета та восьмикутна фігура з вигнутими сторонами в центрі, вільні кути заповнені гілками з квітами і птахами (Тк 2692, 2696). Така тканина призначалася для наволоки на подушки, оббивки стільців.

Зразок геральдичної композиції орнаменту – вибійка із мотивом вазона у зіркових ромбах. Дзеркального відображення обох половин немає, враження симетрії створюється лише ритмічним урівноваженням частин. Узор вибитий коричневим кольором на білому тлі (Тк 3968). В іншому варіанті вибійки представлений мотив дерева життя. Він виконаний синьою барвою на білому тлі. Дві розлогі розквітлі гілки беруть початок від центральної восьмипелюсткової квітки, вище якої на пагонах пара птахів тримає у дзьобах гроно винограду (Тк 2705).

Музейна колекція вибіячених тканин становить цінну мистецьку спадщину, яка вражає різноманітністю орнаментальних мотивів, композиційних і колористичних рішень, надзвичайним відчуттям ритму, майстерністю у виготовленні фарб і різьбленні вибіячених дощок.

Для вибійки є місце і в сучасному світі серед величезного розмаїття натуральних та штучних тканин з усього світу з простими та екзотичними візерунками різних кольорів та відтінків. Простежується відродження цього давнього виду мистецтва, спалах цікавості до нього, поява майстрів вибійки, які відновлюють та поширюють його в Україні. Цим займається Оксана Білоус, українська майстриня писанкарства, художнього декорування яєць, заслужений майстер народної творчості України, член Спілки майстрів народного мистецтва України з Києва [11], Ольга Костюченко, майстриня народної творчості (вишивка, вибійка, народна лялька та іграшка) [12], вибіяництво опанувала самотужки, вивчаючи зразки старих тканин з фондів Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського [13], полтавський майстер художнього різьблення на дереві Володимир Маркар'ян два роки вивчав вибійку, втілював знання у відродження традиційних зразків ХІХ століття та створення авторських робіт: «Київська Русь», «Заспівали козаченьки», «Босфор» [14]. У планах майстра – реконструюва-

ти друковані рушники, якими був прикрашений храм у Великих Сорочинцях Миргородського району Полтавської області до 60-х років минулого століття, відродити народний вибійковий костюм [15]. Речі з використанням вибійчаної тканини можуть стати окрасою будь-якого одягу, інтер'єру, привнести в нього цікавий акцент, родзинку, зробити неповторним.

Висвітлення художніх особливостей зразків вибійки музейної збірки сприяє науковому осмисленню цього виду мистецтва, відродженню традицій української вибійки у сучасній текстильній промисловості країни, творчості народних майстрів.

Джерела та література:

1. Інвентарна книга групи зберігання «Тканини». – Тк № 3. – 198 с.
2. Інвентарна книга групи зберігання «Тканини». – Тк № 2. – 192 с
3. Інвентарна книга групи зберігання «Тканини». – Тк № 3. – 198 с.
4. Інвентарна книга групи зберігання «Тканини». – Тк № 3. – 198 с
5. Інвентарна книга групи зберігання «Тканини». – Тк № 3. – 198 с.
6. Історія декоративного мистецтва України. У 5 т. Т.3 / НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; Наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – К., 2009. – 516 с.: ілюстр.
7. Історія декоративного мистецтва України. У 5 т. Т.3 / НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; Наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – К., 2009. – 516 с.: ілюстр
8. Історія декоративного мистецтва України. У 5 т. Т.3 / НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського; Наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – К., 2009. – 516 с.: ілюстр
9. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів : Світ, 1993. – 272 с.
10. Дутка Р. М. Полтавські вибійчані рушники // НТЕ. – 1988. – №6. – С.46–50
11. Білоус Оксана Олексіївна [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Білоус_Оксана_Олексіївна
12. Костюченко Ольга [Електронний ресурс]/Режим доступу: <http://rukotvory.com.ua/mastry/olha-kostyuchenko>
13. Костюченко О. Вибійка. Авторські тканини [Електронний ресурс]/Режим доступу: http://happylife.lviv.ua/2012/08/avtorski_tkanyny/
14. Качур К., Гдаль Б. У Любліні відбувся Ягелонський ярмарок [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://rukotvory.com.ua/info/u-lyublini-vidbuvsya-yahelonskij-yarmarok>
15. Король Н. Полтавський митець зізнався в коханні та представив відроджене народне ремесло [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://kolo.poltava.ua/2013/02/15/poltavskij-mitec-ziznavsya-v-koxanni-ta-predstaviv-vidrodzhene-narodne-remeslo>